

Вячеслав Яремчук

ВИБОРИ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
1990–2015 РР. ЯК ІНДИКАТОР СТАНУ РЕГІОНАЛЬНИХ
ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ
(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізований вплив виборчих кампаній до органів місцевого самоврядування, які відбувалися в добу державної незалежності України, на процес становлення та трансформації регіонального політичного режиму у Львівській області. Виявлено, що виборчий процес (через залучення різноманітних процедур), виборчі результати (кадровий, партійний склад органів місцевого самоврядування) не лише відображають стан політичних відносин у регіоні, як ефективний інструмент діагностування, але й дають важливий матеріал для прогнозування наступної трансформації на майбутнє.

Ключові слова: вибори, органи місцевого самоврядування, регіональний політичний режим, Львівська обласна рада, Львівська міська рада.

Vyacheslav Yaremchuk. Elections to local self-government bodies in 1990 – 2015 as an indicator for the state of regional political regimes (on the example of L'viv oblast)

The author analysed the influence of election campaigns on local self-government bodies that took place during the period of state independence of Ukraine on the process of formation and transformation of the regional political regime in L'viv oblast. He defined that the electoral process (involving various procedures), election results (staff and party structure of local governments) not only reflected the state of political relations in the region, as an effective diagnostic tool, but also provided important material for predicting their future transformation.

Key words: elections, local self-government bodies, regional political regime, L'viv oblast council, L'viv city council.

Яремчук Вячеслав Дмитрович – доктор політичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Процеси політичної і етнічної самоідентифікації, демократизації політичного життя, впровадження ринкових відносин, підвалини яких формувалися на заключному етапі існування СРСР–УРСР у 1990-х рр., що створило умови для політизації регіональних відмінностей (трансформації «територій» у «регіон»), перетворення місцевих громадських активістів, чиновників та бізнесменів на регіональну політичну еліту (автономних суб'єктів політики, носіїв агрегації та артикуляції політичних інтересів населення), стали підставою для виникнення в унітарній Україні нового явища суспільно-політичного життя – *регіональних політичних режимів*.

Зважаючи на коло повноважень і впливів, головними політичними акторами в регіонах (областях), причетними до формування «порядку денного», прийняття «політичних рішень», були передусім лідери провідних політичних інститутів – очільники державних виконавчих структур та органів місцевого самоврядування, а також керівники політичних партій, представники неформальної політичної сфери, зокрема, від великого бізнесу. Їхня взаємодія між собою в процесі реалізації влади (в межах певного набору формальних і неформальних норм і правил) відбувалася в умовах впливу цілої низки чинників, сукупність яких мала унікальний характер. Серед них – особливості соціально-економічного розвитку, етнокультурна специфіка (етнічні, мовні та релігійні характеристики населення), географічне положення, система політичних цінностей і норм, звична для місцевої громади, рівень політико-культурної ідентичності, історичні традиції регіону (символічний капітал) тощо.

Не випадково першопочатки формування політичних режимів у регіонах України збігалися зі становленням нового формату (власне, «не радянського») у діяльності органів місцевого самоврядування* наприкінці існування ери Української РСР, перших кро-

* Починаючи з норм Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» (1990) вперше в політичну практику країни було запроваджене сучасне трактування поняття місцевого самоврядування (форма «самоорганізації територіальних громад»), що включало його первинний та вищий рівні: *міське самоврядування*,

ків державної незалежності України [1, с.82–87]. Саме вони виявилися тим «майданчиком», доступним інструментом, який був використаний групами регіональних еліт для артикуляції та захисту своїх інтересів, каналом вибудови алгоритму взаємодії з центральною владою держави. Подальший розвиток цього суспільно-політичного інституту був обумовлений вітчизняною правовою базою, яка стосувалася регулювання відносин між державою і суспільством, встановлення оптимального співвідношення між загальнонаціональними і регіональними інтересами*, формування органів місцевого самоврядування**, що відбувалося шляхом виборів – форми безпосередньої демократії, «легітимного відтворення стосунків соціального представництва в системі державного керівництва і управління» [2, с.19], найбільш демократичного способу формування місцевих рад, які представляли інтереси територіальних громад [3].

Однак в умовах формування в Україні *гібридного політичного режиму* (Ю. Мацієвський), явищ *неонатримоніалізму* (О. Фісун), наростання авторитарних тенденцій, формування «територіально-ієрархічної системи влади», в якій поєднувалися гіперцентраліза-

самоорганізація громадян на локальному рівні з його органами – сільськими, селищними та міськими радами; *регіональне самоврядування* в межах районів та областей на чолі з районними та обласними радами (Див.: Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон Української РСР від 7 грудня 1990 р. № 533–XII. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/533-12/page).

* Конституція України (1996), Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 1 травня 1997 р. № 280/97–ВР, Європейська хартія місцевого самоврядування (ратифікована Україною у 1997 р.), Про Представника Президента України : Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167–XII, Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586–XIV та ін.

** Про вибори депутатів місцевих Рад народних депутатів Української РСР : Закон Української РСР від 27 жовтня 1989 р. № 8305–XI, Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 р. № 2487–VI, Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 р. № 595–VIII та ін.

ція «Центру» та вияви місництва в регіонах (областях) [4, с.60], призвело до деформації суспільно-політичних процесів, включаючи і здійснення спроб з боку офіційного Києва до посилення всеосяжного контролю над органами місцевого самоврядування, зміцнення моноцентризму, уніфікації регіонів. Повною мірою про це свідчило й суперечливе, починаючи з останнього десятиріччя ХХ ст., здійснення адміністративно-територіальної реформи [5, с.182]. Щодо виборчого законодавства, то за роки незалежності України, незважаючи на його постійне оновлення, удосконалення на кращих світових демократичних зразках, воно і надалі мало певні вади (включаючи і «традицію» змінювати виборче законодавство («правила гри») майже перед кожними виборами), викликані спокусою «Центру», провідних політичних сил країни, фінансово-промислових груп (ФПГ) використовувати законодавство у вузькокорпоративних інтересах, як ефективний механізм збереження і посилення свого домінування у владі [6, с.123, 129] як на центральному рівні, так і в регіонах.

За роки державної незалежності України проблемі виборчого законодавства, виборчого процесу значну увагу приділяли вітчизняні науковці з різних галузей суспільствознавчих дисциплін. На теоретико-методологічному та емпіричному рівнях її досліджували А. Білоус, Р. Балабан, Н. Богашева, О. Большакова, В. Гончарук, Д. Денисенко, В. Кампо, М. Кармазіна, Ю. Ключковський, Л. Кочубей, І. Кресіна, А. Кудряченко, О. Мазур, О. Михайлич, О. Нельга, В. Погорілко, Б. Райковський, А. Савков, М. Ставнійчук, О. Сушко, Ю. Шайгородський, А. Шевченко та ін. Низка наукових розробок (Р. Аксакова, О. Батанов, Т. Бевз, П. Ворона, О. Зайченко, А. Ковалевський, В. Ковтунець, А. Когут, П. Любченко, Р. Максакова, Т. Мадрига, А. Некряч, Б. Максимець, В. Марчук, С. Рибалка, К. Сідаш, Т. Цимбалістий, Є. Юрійчук та ін.) стосувалася і теми законодавства про місцеві вибори та його еволюції, аналізу окремих виборчих кампаній до місцевих рад, зокрема, наслідків застосування мажоритарної і пропорційної виборчих систем у формуванні органів місцевого самоврядування, «виборчої дихотомії», «електоральних циклів», процесу «партизації» депутатського корпусу, впливу на результати виборів етно-регіональних та лінгвістичних чинників, соціополітичних поділів

тощо. Об'єктом наукового дослідження були й виборчі кампанії (президентські, парламентські, місцеві), що відбувалися безпосередньо у Львівській області (включаючи і як частини Західного регіону України) й стосувалися проблем демократизації виборчого процесу, аналізу особливостей електоральної поведінки (регіональної диференціації електорального простору), формування регіональної політичної еліти тощо (А. Колодій, Є. Куценко, О. Ляшенко, Т. Мадрига, В. Маркітанов, А. Романюк, Л. Скочиляс, А. Татарин, Ю. Шведа та ін.).

Зважаючи на те, що в країні місцеві вибори зазвичай «губилися» на тлі загальнодержавних – президентських та парламентських [7, с. 6], це і зумовило звернутися щодо проблеми виборів до органів місцевого самоврядування, науковий аналіз яких дає можливість отримати більш глибоке уявлення про існуючий політичний режим у Львівській області, його специфічні риси, формування підстав для його наступної трансформації. Справа у тому, що місцеві вибори (практика їх проведення) можуть виступати у двох важливих іпостасях: як *інструмент діагностування* політичних відносин у регіоні (відповідний «лакмусовий папірець»), а також давати матеріал щодо *прогнозування* (моделювання), основних напрямів їхнього наступного розвитку. Так, вибори досить рельєфно дають уявлення про якісні параметри регіонального політичного режиму (враховуючи специфіку процесу рекрутування політичної еліти, задіяні виборчі процедури, коло виборчих суб'єктів, рівень конкуренції між ними тощо), відображають просторову політичну структуру суспільства, пов'язану з нею електоральну поведінку громадян [8, с.154]. Результати ж виборів, рівень оновлення депутатського корпусу представницьких органів та їхнього керівництва справляють безпосередній вплив (принаймні на одну каденцію) й на подальшу еволюцію політичного режиму в регіоні.

Упродовж 1990–2015 рр. у Львівській області відбулося сім виборчих кампаній до органів місцевого самоврядування (1990, 1994, 1998, 2002, 2007, 2010, 2015), які відбувалися в умовах постійної модернізації виборчої системи – від мажоритарної до мажоритарно-пропорційної, пропорційної і, нарешті, у 2015 р. – моди-

фікованої мажоритарно-пропорційної. Вибори мали в регіоні певну специфіку, зокрема, відзначалися однією з найвищих у країні явок виборців, що відображало якісний рівень політичної участі, політичної мобілізації, процеси становлення громадянського суспільства.

Місцеві вибори, які відбулися у березні 1990 р., зламавши монополію на владу КПРС–КПУ, створили нову конфігурацію політичних сил у Львівській області. Вони висунули на передові позиції суспільно-політичного життя носіїв високого репутаційного капіталу – колишніх дисидентів, громадських діячів, викладачів та науковців. Це призвело врешті як до значного скорочення частки серед депутатського корпусу традиційного представництва від «блоку комуністів і безпартійних», так і появи лідерів «нової хвилі», активізувало діяльність груп регіональних еліт [2, с.58]. Так, у складі Львівської обласної ради «першого демократичного скликання» (1990–1994) опоненти КПУ становили близько 2/3 депутатського корпусу. Зі Львова до неї не потрапив жодний комуніст [9]. Результати місцевих виборів набули певного продовження новими правовими нормами (Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування»; грудень 1990), які, істотно зміцнивши повноваження місцевих рад у політико-правовому житті України (надавши їм право на організаційну самостійність і незалежність у вирішенні питань місцевого рівня [10, с.50]), започаткували процес «суверенізації» цих інституцій [3].

У 1990 р. головою Львівської облради було обрано В. Чорновола, якому за підтримки національно-демократичних сил вдалося опанувати головними політичними важелями області й разом зі своєю командою – особами, переважно належними до Народного Руху України (НРУ), серед якої виділялися М. Горинь* (заступник голови облради), С. Давимука (голова облвиконкому), розпочати амбітні реформи в політичній і соціально-економічній сферах, що перетворювало Львівську область на один з базових регіонів у боротьбі за практичне втілення ідеї державної неза-

* Микола Горинь.

лежності України [11, с.927]. Завдяки діям «команди Чорновола» вже весною 1990 р. Львівська обласна рада однією з перших у країні ухвалила рішення про використання на території області нарівні з державними символами УРСР Національного прапора України, гімну «Ще не вмерла Україна». Влітку 1990 р., що стало прикладом для інших громад України, міськрада обласного центру ухвалила рішення «Про Герб міста Львова», згідно з яким місту був повернутий стародавній герб, який символізував його причетність до державницьких традицій Галицько-Волинського князівства, прагнення до відновлення принципів самоврядування. У 1990 р. була ухвалена «Відозва першої сесії першого демократичного скликання Львівської обласної Ради до народу», в якій проголошувалося, що Львівщина стає місцем «вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу» [12].

Облрадою було видано й декрет «Про владу» (квітень 1990), який проголошував про перехід на території області всієї повноти влади до Рад народних депутатів «як вищого органу державної влади». У документі, який був спрямований на руйнування влади КПУ, зазначалося про недопустимість втручання в роботу органів місцевого самоврядування «партійних чи громадських організацій», «присвоєння ними невластивих... функцій, перш за все адміністративно-господарських» [13], що поклало початок ще в умовах УРСР перебирання важелів політичного управління в області радами різних рівнів.

Фактично до кінця 1990 р. Львівська облрада вперше почала контролювати всю територію області, відтіснивши ще нещодавнього монополіста політичного життя – Львівський обком КПУ на другорядні позиції. Реакцією на загострення політичної ситуації в СРСР, спроби центральної влади втримати свої позиції силовим способом стало тимчасове наділення облрадою (листопад 1990) В. Чорновола надзвичайними повноваженнями, що ще більше зміцнило його провідний політичний статус у регіоні. Концентрація влади в руках голови облради (враховуючи явочну зміну законодавчих актів, знесення пам'ятників В. Леніну та ін.) навіть викликало побоювання встановлення на Львівщині авторитарного режиму.

За ініціативи В. Чорновола силами депутатського корпусу місцевих рад була здійснена спроба прискорити радикальну трансформацію політичної системи УРСР, яка в умовах протидії центральних державно-компартійних органів була спрямована на розширення прав «федеральних земель» (областей) [14, с.745]. Йшлося про «Галицьку асамблею», яка являла собою спільні сесії Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласної рад (лютий, вересень 1991). Дії цієї політичної інституції, що не мала нічого спільного з «галицьким сепаратизмом» (ініціаторами у цьому звинуваченні стали комуністи, а згодом пропагандисти-провокатори з Російської Федерації), передбачали побудову унітарної децентралізованої України з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням [15]. Однак уже в умовах незалежності України під дією наростаючих проблем економічного характеру (включаючи і втрату можливості створення у Львові Галицького міжрегіонального економічного центру), тиску з боку офіційного Києва, зміни керівників обласних рад ця ідея, яка передбачала перенесення на столичний рівень львівського досвіду з «магістральних напрямів» перебудови країни [16, с.29], пішла у небуття.

Без особливого результату, що відбувалося на тлі певної ейфорії, на початку 1990-х рр. відбулася і спроба посилити вплив регіональної політичної еліти Львівщини (переважно з кола народних депутатів різних рівнів), її найбільш яскравих представників – В. Чорновола, М. Гориня*, І. Юхновського, В. Пинзеника та ін. – на центральний політичний рівень України (уряд, Верховну Раду України). Через обмежену ресурсну базу ініціатива «галичан» у впливі на офіційний Київ (а отже, і пропозиція щодо встановлення нових стандартів політичних та економічних відносин) уже до початку доби президентства Л. Кучми була перехоплена іншими регіонами. Щодо елітних груп Львівщини, політично активної частини населення, то вони втратили динаміку свого розвитку й, за деякими оцінками, до початку XXI ст. нагадували «маніпульований з Києва електоральний ресурс», повторювали «чужі... слогани, вважаючи їх своїми» [17].

* Михайло Горинь.

Політичні процеси на Львівщині, як і регіонах країни в цілому, коло формальних політичних лідерів отримали істотну корекцію починаючи з 1992 р. зі запровадження нової владної інституції – Представника Президента України, який здобув у підпорядкування всю вертикаль виконавчої влади в області. Відтепер обласна та районні ради позбулися своїх виконавчих органів (виконкомів), набувши статусу *представницьких органів*. До функцій офіційного представника столиці входило забезпечення вертикалі виконавчої влади, єдності території країни, здійснення контролю над органами місцевого самоврядування. Згадану посаду посів член «команди В. Чорновола» – С. Давимука, що дозволило в умовах певної правової невизначеності, слабкості «Центру» проводити Львівській обласній раді автономну політику.

Загалом, процес політичної суб'єктивізації регіональної еліти вже на початку 1990-х рр. створив сприятливі умови для формування на Львівщині *регіонального політичного режиму*. Висока фрагментація елітних груп у поєднанні з наявними стандартами політичної культури, ціннісними орієнтирами суспільства, на формування яких впливала європейська традиція, які унеможлилювали персоніфікацію політичної влади, врешті-решт привела до того, що політичний режим в області, хоча і мав певну нестабільність, відносну слабкість демократичних інститутів [18], за своїми характеристиками тяжів до демократичного, конкурентного (життєздатного), плюралістичного, з залученням широкого кола (через демократичні процедури рекрутування політичної еліти) суб'єктів політичних відносин. Разом з тим, можна стверджувати, що цей режим, незважаючи на свою формальну демократичність, продовжував нагадувати перехідну форму від «політичної монополії» до «політичної олігополії», слугуючи передусім інтересам вищих соціальних прошарків суспільства. Це збіглося і з висновками відомого американського транзитолога Т. Карозерса, який зазначав, що в умовах «демократичного транзиту» України політичні еліти хоча були внаслідок обставин «плюралістичними» та «змагальними», і надалі залишалися «глибоко відчуженими від громадян» [19, с.51].

Високий рівень консенсусу загальних соціально-культурних і політичних цінностей населення Львівської області, пов'язаний з

його гомогенним складом (зокрема, етнічним та релігійним), його здатність до мобілізації створювали сприятливі умови як для достатньо «автономного», щодо зовнішніх впливів, існування регіонального політичного режиму, його розвитку «на власній основі», зумовленому загальнонаціональними процесами, так і активної участі/впливах представників регіону в політичному житті всієї країни. Натомість, в реаліях України регіональна політична еліта, населення області далеко не завжди були в змозі захистити «свій простір» від зовнішнього, інколи деструктивного втручання, нав'язування інших стандартів політичної поведінки.

Повною мірою це було підтверджено вже місцевими виборами 1994 та 1998 рр., як складових реалізації «великої політики», що втілювалася в умовах зміни загальної суспільно-політичної ситуації в країні, появи нових «політичних гравців» у Львівській області, які представляли сферу бізнесу або були «агентами» впливу «Центру». Ротація політичної еліти області, яка відбулася в зазначений час, призвела не лише до кризи регіональний політичний режим Львівщини доби В. Чорновола та його послідовників, але й до його істотної зміни. На виборах застосовувалася мажоритарна виборча система, яка мінімізувала роль політичних партій (включаючи в першу чергу опозиційні), наслідком чого стало значне посилення в органах місцевого самоврядування «безпартійної» (однак належної до «партії влади») бюрократичної номенклатури.

Вибори 1994 р. лише тимчасово сприяли зміцненню регіонального політичного режиму Львівщини (консолідованого, моноцентричного типу з залученням «однорідних» політичних акторів), який склався в добу В. Чорновола. Основні позиції в органах місцевого самоврядування, їхній керуючий склад (у Львівській обласній раді, Львівській міській раді, районних радах), а також у виконавчих структурах (з 1995 р. – Львівська обласна державна адміністрація /Львівська ОДА/, районні державні адміністрації /РДА/) контролювали політичні сили, належні до домінуючого в регіоні НРУ.

У цей час в області набули завершеного вигляду процеси інституалізації груп регіональної політичної еліти, які стверджували свій контроль, користуючись основними каналами впливу –

адміністративно-правовим, фінансово-економічним, інформаційно-ідеологічним. Істотні зміни відбулися в сфері органів місцевого самоврядування, які все більше перетворювалися з інститутів, що представляли інтереси територіальних громад, на репрезентантів груп політичної еліти, включаючи «політиків-бізнесменів», бюрократію, інструмент лобіювання їхніх інтересів. Зміна законодавства, яке регулювало відносини між державою та місцевим самоврядуванням, а також соціального середовища (процеси масової приватизації, пік якої припав на Львівщину у 1995–1996 рр., привели до появи нового потужного гравця політичного поля в регіоні – ФПГ, бізнесових груп тиску), прискорили кризу регіонального політичного режиму, що відбувалося і через зміну формату взаємодії між політичними суб'єктами області. Протидіяти в цьому регіональна еліта Львівщини, яка прийшла до влади на початковому етапі незалежності України на хвилі боротьби з комуністами, виявилася безсилою. Наявність матеріальних статків (а разом з ними і відповідних зв'язків, впливів) відкривала перспективу для їхніх володарів у просуванні на державній службі, виборних органах, що вже наприкінці 1990-х рр. поклато початок докорінній зміні соціального складу депутатського корпусу місцевих рад. У них роль головного актора, що порушувало принцип відмежування влади від бізнесу, почали відігравати саме «політики-бізнесмени» промислово-виробничої, фінансово-торгівельної, аграрної сфер*.

* Для прикладу, у 2006 р. депутатський корпус Львівської обласної ради на 40% складався з осіб, що займалися комерційною діяльністю (Див.: Бізнес у Львівській обласній раді. *Вголос*. 2006. 5 травня. URL: http://www.vgolos.com.ua/articles/biznes_u_lvivskiy_oblasniy_radi_102938.html?print). У Львівській міській раді у 2006 р. частка підприємців, за деякими оцінками, сягала 70% (Див.: Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. Когута І. О. Київ–Львів : Видавництво «Мс», 2007. С.141. URL: <http://parliament.org.ua/docs/uploads/doc/Book.pdf>). З цього приводу експерти обґрунтовано ставили під сумнів здатність такого складу рад коректно узгоджувати інтереси бізнесу і решти громадян (Див.: *Виборчий процес–2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості* / укл. Романюк А. С., Сkochиляс Л. С. Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. URL: http://postua.info/an_zvit_2006/an_zvit_2006_analiz_spyskiv.htm).

відносини області прогресуючу тенденцію непотизму, збільшувало корупційні ризики, а отже, посилювало вплив неформальних інститутів у здійсненні політики.

Провідну роль у зазначених процесах відіграла і трансформація політичного режиму в Україні з приходом до влади Президента України Л. Кучми, що супроводжувалося наростанням авторитарних тенденцій, посиленням контролю над регіональними групами еліт, їхнього підпорядкування і консолідації під проводом новоутворюваних «партій влади» (Народно-демократична партія (НДП), Аграрна партія України (АПУ), УСДП(о) та ін.), включаючи і формат нав'язування патерналістських відносин. Так, унаслідок підписання «Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» (1995) в областях була відновлена система державного управління – ОДА та РДА, які перебрали на себе функції виконавчих структур органів місцевого самоврядування обласного і районного рівнів. Однак ці зміни на початковому етапі незначним чином торкнулися характеристик регіонального політичного режиму на Львівщині. Адже, згідно з нормами Конституційного Договору, Президент здобув право призначати головами регіональних державних адміністрацій осіб виключно з кола діючих голів обласних рад [20], що пояснювало значний відсоток серед голів ОДА представників опозиційних сил. Ця «проблема» була знята з прийняттям нової редакції Конституції України (1996), коли Президент України дістав право призначати голів ОДА, спочатку погоджуючи їх кандидатуру з обласними радами, а у подальшому без цієї формальності, що перетворило згаданий інститут на ефективний інструмент впливу «Центру» на регіони.

Інститут державних адміністрацій (зі своїми контролюючими функціями, кадровим потенціалом) став одним з найефективніших засобів впливу «Центру» на політичні відносини на Львівщині. Його застосування (призначення голів та апарату ОДА, РДА) призвело до контрольованої офіційним Києвом прискореної ротації обласної політичної верхівки (політичних акторів). Згадане вносило як додаткове напруження у відносинах з виборними

органами місцевого самоврядування, так і корекцію щодо основного індикатора регіональних політичних еліт – здатності (враховуючи чинник зовнішнього впливу) дотримуватися ними місцевих регіональних соціально-економічних і політичних інтересів [21, с.97].

Щодо Львівщини, то, починаючи з другої половини 1990-х рр., офіційний Київ у своїй кадровій політиці перейшов від методики призначення голів виконавчої вертикалі з кола представників «домінуючої в регіоні політичної сили» (зазвичай опозиційної) до призначення «нав'язаного «Центром» кандидата*». Вперше це торкнулося М. Гориня (він поєднував посади голови Львівської ОДА та Львівської обласної ради), представника «старої генерації», який «випадав» з нового формату комерціалізованих політичних відносин («Добре жити з Києвом» означало тоді жити за тими правилами, яких я не міг сприйняти», – М. Горинь [22]). Враховуючи ж, що він залишався «малокерованим» для «Центру» регіональним політичним лідером, «зайвим» (через свою ідеологічну належність) як для столичних елітних груп, так і для місцевого бізнес-середовища (через небажання бути лобістом сумнівних комерційних проєктів), він підлягав усуненню. У майбутньому (з 2015 р.) у подібній ситуації опинився і один з політичних лідерів Львівщини А. Садовий.

Це «вилучення» з політичного життя М. Гориня центральній владі необхідно було провести ще до нових парламентських і місцевих виборів 1998 р. (для гарантування необхідного результату), що і було здійснено шляхом непрозорих процедур (адміністративного тиску, кулуарних домовленостей). На початку 1997 р. М. Горинь був вимушений подати у відставку з посади голови Львівської ОДА, а через декілька місяців і керівника обласної ради. Блискавично ці дві найвищі посади в області були заміщені представниками від АПУ (партії новітньої «державно-господарської бюрократії» [23]), що стало першим прикладом як «нав'язування» формальних політичних лідерів, так і проникнення нетипо-

* Інколи застосовувався і принцип кадрових призначень згідно з «консенсусом регіональних еліт» («технічного», формального політичного лідера області), що мало тимчасовий, вимушений характер, особливо в умовах кризового стану.

вої для регіону нової «регіональної партії влади». Цей процес супроводжувався витісненням з політичного життя «місцевих» політичних партій (НРУ, КУН та ін.), які через свої обмежені ресурси (фінансову спроможність, недостатню організаційну мережу) не могли становити конкуренції проникаючим у регіон загальноукраїнським партіям.

Швидке опанування за підтримки «Центру» представниками АПУ виконавчих структур області, органів місцевого самоврядування (упродовж 1997–2002 рр. посади голів Львівської ОДА та облради заміщували виключно представники «аграрників») було доповнене й тим, що партійна мережа партії (на незначний термін) стала найрозвинутішою в області, що мало свої підстави. Значно зросла частка членів АПУ і серед депутатського корпусу області. Справа у тому, що в умовах економічної кризи керівники підприємств аграрного сектору (колишні голови колгоспів та радгоспів, керівники лісових господарств) через обставини на початку 1990-х рр. стали головними фінансовими «спонсорами» регіональних осередків політичних партій, отримавши у вигляді «бартеру» мандати депутатів [24]. Намір же депутатських «аграрних груп» отримати гарантії щодо володіння ними відповідних ресурсів (чинник «партійної парасольки», аграрного лобі у столиці) зумовило на майбутнє і їхнє тяжіння до провладної АПУ, агентами якої вони успішно виступали в області. Згадані процеси ротації регіональної політичної еліти на Львівщині у другій половині 1990-х рр. були синхронними із загальними тенденціями у розвитку «політико-культурних орієнтацій» владної політичної еліти України, її регіональних сегментів, коли на зміну «романтикам» першої хвилі державної незалежності України прийшли «прагматики» [25], які базувалися на нових морально-етичних принципах.

Новий формат регіонального політичного режиму під спрямуванням АПУ без значних ускладнень проіснував на Львівщині до початку ХХІ ст. Його певна стабільність була зумовлена підтримкою з боку «Центру», а також тим, що владна команда «аграрників» в області формувалася із залученням «старих» кадрів, що дозволяло зберегти напрацьовані контакти з основними групами регіональної політичної еліти, особливо з ФПГ. Загалом, у

цей час президентська вертикаль влади, особливо на тлі стабілізації економічного виробництва, поглиблення реформ у галузі АПК, почувалася доволі впевнено, незважаючи на вже традиційне для області регулярне збурення суспільно-політичної ситуації, що полягало у протистоянні «лівих» і «правих» політичних партій, в яких Львівська ОДА намагалася виступати верховним арбітром. Однак майбутнє для області під зверхністю АПУ, яка так і не спромоглася «вкорінитися» в регіоні, видавалося вкрай непевним.

Перший відчутний «збій» у системі владних відносин у Львівській області відбувся під час виборчої кампанії 1998 р. Провладна АПУ зазнала нищівної поразки на виборах до Верховної Ради України, не зумівши подолати 4%-й виборчий бар'єр. На Львівщині, де АПУ мала третій по країні результат – майже 7% голосів, вона значно поступилася у підтримці виборців на користь НРУ, Партії «Реформи і порядок», виборчого блоку радикально-національних партій [26]. До своїх сумнівних здобутків АПУ на парламентських виборах могла зарахувати хіба що отримання одного (з 12-ти !) мандата народного депутата України, здобутого на мажоритарному виборчому окрузі Львівщини діючим на той час головою Львівської облради (О. Фурдичко).

Щодо місцевих виборів 1998 р., то їхні результати засвідчили про остаточне завершення ери домінування в області НРУ, якого змінили нові політичні гравці. Цьому сприяла і мажоритарна виборча система, коли на виборах головну роль відігравали не політичні партії, а місцева «безпартійна» бюрократія, номенклатура [27, с.10]. Останнє разом з відчутною кризою довіри виборців до інституту політичних партій призвело й до «рекордного» показника оновлення рад різних рівнів області, набагато вищого від «перших демократичних виборів» 1990 р. У 1998 р. депутатський корпус Львівської обласної ради оновився на 85%, Львівської міської ради на 83% (середній показник в області – 88% [28, с.129]). Вражаючим, особливо враховуючи другий рік існування, виявився результат виборів для АПУ. Партія здобула 16% мандатів депутатів Львівської обласної ради (другий результат після НРУ [29]). Ця електоральна дихотомія (порівняно з парламентськими виборами) стала наслідком дії адміністративного чинника, напрацьованих зв'язків зі сільськогосподарською елітою

області, керівництвом агрохолдингів. Політична кон'юнктура сприяла і тому, що з великою перевагою від конкурентів головою облради було обрано чергового «аграрника» – экс-заступника голови Львівської ОДА С. Сенчука. Контроль над представницьким органом боку ОДА було збережено і тоді, коли через політичну кризу «регіонального масштабу» С. Сенчук влітку 2001 р. був вимушений подати у відставку з посади голови облради. Внаслідок втілення відповідної схеми (вона тривала декілька місяців) на його місце (набравши майже дві третини голосів депутатського корпусу) був обраний черговий висуванець від облдержадміністрації – Я. Гадзало [30] (перший заступник голови Львівської ОДА), який лише декілька місяців перед цим отримав мандат депутата на довиборах в одному з районів області.

Підтримка з боку президентської вертикалі влади дозволила АПУ здобути й істотний сегмент серед депутатів районних рад області, очолити декілька з них. Згадані «здобутки» у сфері місцевого самоврядування (на рівні Львівської обласної ради, районних рад) забезпечили можливість пропрезидентській АПУ зберігати свої домінуючі позиції в регіоні до наступних виборів, що давало підстави національно-демократичним силам Львівщини констатувати прикрі реалії: «Поки ми боролися з більшовицькою потворою, спритні ділки різного роду... спільно з парткомуністичною номенклатурою... використали здобуту нами демократію для безкарного пограбування усіх нас», «вони... непомітно для нас стали господарями життя, а ми далі залишилися на власній землі наймитами» [31]. Єдиним потужним інститутом в області, який і надалі перебував під контролем НРУ, виявилася Львівська міська рада, до якої потрапив лише один представник від АПУ [32, с.3].

Кінець «доби аграрників» у Львівській області, що супроводжувалося гарячковими заходами інших «партій влади» заповнити певний політичний вакуум, поклали місцеві вибори 2002 р. (вони в останній раз проводилися за мажоритарною виборчою системою). Як зазначали експерти, вибори відбувалися в якісно нових умовах. Наростання політичної кризи в країні привело як до кристалізації електоральних інтересів регіональних еліт, так і помітної нейтралізації застосування на виборах адміністративного ресурсу, що стосувалося насамперед Центральної та Західної

України [33, с.29, 59]. Наслідком цього стала рішуча поразка «партії влади» під час виборів до Верховної Ради України у Львівській області. Так, за підсумком виборів пропрезидентський Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!», до якого входила і АПУ, мав на свою підтримку в регіоні один з найгірших результат у країні – 3,4% голосів. Натомість, опозиційний Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» набрав в області майже 64% голосів (3-й результат у країні) [34].

Подібна ситуація складалася і на місцевих виборах. Значне оновлення депутатського корпусу області (на 64% [28, с.129]) вказувало як на істотне зміцнення опозиційних сил, так і недостатній рівень консолідації регіональної політичної еліти, відсутність спадкоємності політичної влади. Незважаючи на те, що більшість з новобраних мерів міст обласного підпорядкування були належні до АПУ, а членами та прибічниками «аграрників» (певний феномен для Львівщини) виявилася і більшість з голів районних рад та сільських голів, серед депутатського корпусу у Львівській обласній і Львівській міській рада перевага була на боці опозиційних політичних сил, належних до виборчих блоків політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» та «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) [35, с.179–180].

В обласній раді, яка складалася з 81 депутата, найпотужнішим депутатським об'єднанням стала фракція «Наша Україна» (35 мандатів), провладна сила «За Єдину Україну!» спромоглася здобути на виборах лише 20 [36]. Останнє сприяло тому, що головою Львівської облради завдяки активній підтримці з боку партійних структур, що входили до складу «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», місцевих ФПГ, було обрано представника від опозиції («Наша Україна») М. Сендака, що мало непересічне значення у вибудові нової конфігурації політичних сил в області. Практично, на Львівщині вперше (!) виникли два опонуючі між собою політичні центри – Львівська ОДА і обласна рада, що «розхитувало» ситуацію в регіоні, переводячи існуючий регіональний політичний режим у стан невизначеності.

Наслідком цього стала низка гарячкових призначень «Центром» упродовж 2002–2003 рр. нових керівників Львівської ОДА

(«менеджерів-управлінців» М. Янкова та О. Сендеги), які вперше за тривалий час (через відсутність партійних кадрів) порушили монополію в цій виконавчій структурі «аграрників», намагаючись знизити рівень напруги в області, знайти порозуміння між головними групами політичної еліти. Ускладнювало ситуацію те, що у регіоні з метою здійснення політичного реваншу значно активізували свої дії політичні сили, які виступали під знаменами СДПУ(о) («клан Медведчуків») та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ («донецька група»), які прагнули в недалекому майбутньому перетворити згадані партії у головних «політичних гравців» Львівської області [37]. Для цього вони з допомогою офіційного Києва посилювали свої позиції як у виконавчих структурах влади, так і органах місцевого самоврядування (за рахунок створення нових партійних фракцій). Однак ці спроби були нейтралізовані діями опозиційної обласної ради, яка в середині 2004 р. перетворилася на центр політичного життя Львівщини [38] і навіть спромоглася в ході президентських виборів 2004 р. добитися відставки чинного керівника Львівської ОДА, що сприяло швидкому опануванню національно-демократичними силами владних позицій в області після перемоги «помаранчевої революції».

Цей процес знайшов логічне завершення під час місцевих виборів 2006 р., формування нового складу органів місцевого самоврядування. Вибори цього разу відбувалися за модифікованою системою, а до міських, районних та обласних рад – виключно на пропорційній основі (за виборчими списками від політичних партій і виборчих блоків у багатомандатному виборчому окрузі)*. Згідно з оцінками експертів та науковців уніфікована з парламентською модель виборчої системи до місцевих рад виявилася далекою від європейських стандартів (норм Європейської хартії місцевого самоврядування), невідповідною за своїм призначенням (спеціалізацією), сприяючи процесам «капсулізації влади на всіх

* Норми виборчого процесу були сформульовані у Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (2004). Упродовж 2005–2006 рр. силами «помаранчевої влади» до документа були внесені зміни, які не мали принципового значення.

рівнях та визнання закритих процедур делегування влади як таких, що не підтримують демократію» (Ю. Шведа) [2, с.43]. Нова виборча система була неспроможною достатньою мірою забезпечити інтереси населення регіонів, але разом зі «закритими списками», деперсоніфікацією виборчого процесу, монополізацією політичними партіями права на висування кандидатів у депутати порушувала активне виборче право громадян, сприяла поширенню зовнішніх впливів, політизації органів місцевого самоврядування, переорієнтації їхньої діяльності з представництва інтересів місцевих громад на представництво інтересів керівних органів партій, поширення політичної корупції [39].

Варто зазначити, що місцеві вибори 2006 р., які завжди мали високу вагу на регіональному рівні, на Львівщині дістали додаткове навантаження. Справа полягала у тому, що після президентських виборів 2004 р. в області до влади прийшла політична еліта з «помаранчевого табору». Політична однорідність головних регіональних політичних акторів (принаймні відсутність між ними серйозних ідеологічних розбіжностей), підтримка з боку провідних сил бізнес-еліти, які пов'язували з політичними змінами формування цивілізованого бізнес-клімату, створили сприятливий ґрунт для утвердження в сфері політичних відносин області принципу політичного плюралізму – найбільш дієвої форми співіснування груп політичної еліти, які, розуміючи потребу у взаємовигідній співпраці, в умовах множинності позицій, потреб та цілей у своїх стратегіях, прагнули до підтримки балансу інтересів.

Однак невдовзі ця ситуація змінилася. Підпорядковані інтересам функціонування політичної системи вже на початку 2005 р. дії новообраного Президента України В. Ющенка були спрямовані на посилення у Львівській області владної вертикалі, включаючи й усунення з провідних ролей у політичному житті колишніх союзників з «помаранчевого табору». Через це, замість консолідації регіональної еліти, в області відбувалися процеси посилення конкуренції, загострення конфлікту групових чи персональних бізнес-інтересів, боротьби за політичний вплив [40], що охопило всі рівні влади і тим самим не сприяло формуванню стабільного конкурентоздатного регіонального політичного режиму.

Спочатку дії «Центру» з посилення контролю над областю здійснювалися шляхом персональних призначень у Львівській ОДА та РДА, швидкої розбудови в області організаційних структур пропрезидентської партії «Народний Союз Наша Україна» (НСНУ), а у 2006 р. таким інструментом мали стати і місцеві вибори. Актуалізувало ситуацію те, що в області знову загострилося протистояння між виконавчою гілкою влади та місцевим самоврядуванням, які представляли різні політичні сили – між Львівською ОДА (голова – П. Олійник, НСНУ) та Львівською облрадою (голова – М. Сендак, ВО «Батьківщина»). Насправді, що відображало процес втрати контролю над ситуацією, це було протистояння на регіональному рівні між прибічниками Президента України В. Ющенка, який стрімко втрачав свою популярність, і Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко. Зміна лояльності груп регіональної політичної еліти Львівщини стала помітною вже на початку 2005 р., що відображалось «перетіканням» частини депутатів місцевих рад від «нашоукраїнських» та «екс-есдеківських» фракцій до ВО «Батьківщина» [41].

Через це президентські сили в області, спираючись на значну перевагу в ресурсах (адміністративний чинник, підтримка з боку офіційного Києва), прагнули остаточно підтвердити свою домінуючу роль в регіоні. Про це свідчило й те, що голова облдержадміністрації П. Олійник особисто очолив виборчий список Блоку «НАША УКРАЇНА» до Львівської облради. Результати виборів, враховуючи електоральні уподобання жителів, передвиборчі очікування, були достатньою мірою передбачувані. «Двобій» між двома головними політичними силами в регіоні, як давали оцінку політичні експерти, завершився «взаємовигідною нічиєю»: пропрезидентський Блок «НАША УКРАЇНА» (в якому партійна квота НСНУ становила майже 60% складу виборчого списку [42]) набрав стільки голосів, «скільки зміг», його головний конкурент – «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) – «скільки йому залишили» [43, с.136].

Наслідки ж місцевих виборів 2006 р. виявилися для «Центру» хоча і вагомими, але не переконливими. З 20 районних рад області представники Блоку «НАША УКРАЇНА» здобули відносну перевагу серед депутатського корпусу у 14-ти, БЮТ – у 5-ти [44].

Перемоги на виборах НСНУ вдалося досягнути і в обласному центрі – у Львівській обласній (37% мандатів) та міській радах (36%). Друге місце впевнено посідав БЮТ (34% та 28%, відповідно). Інші політичні партії (ГП «Пора», ВО «Свобода», «Український народний блок Костенка і Плюща», ПРП, ПППУ), здобувши у сукупності близько третини мандатів депутатів [43, с.136], не мали змоги проводити власну політику, через що ставали учасниками ситуативних коаліцій.

Незважаючи на те, що у новому складі Львівської обласної ради Блок «НАША УКРАЇНА» здобув мінімальну перевагу, це не завадило створенню лояльної депутатської більшості, а відтак і обранню головою облради представника від НСНУ, екс-першого заступника голови Львівської ОДА М. Сеника. До здобутків НСНС на виборах належала і впевнена перемога на виборах голови Львова А. Садового (член НСНУ у 2005–2010 рр.), який з цього часу опинився в центрі політичного життя області. Значна роль у його перемозі належала безпосередньо П. Олійнику, який «розчистив шлях» до здобуття посади голови міста своєму ставленику, домігшись напередодні виборів відставки чинного на той час мера Львова*.

Загалом, результати місцевих виборів, які остаточно легітимізували розклад політичних сил на Львівщині, привели їх у певну відповідність з кадровими призначеннями в ОДА–РДА, внесли новий зміст у гуртування політичної еліти навколо полюсів впливу – облдержадміністрації, облради та Львівської міської ради, які перебували під домінуючим впливом/патронатом пропрезиден-

* Варто зазначити, що офіційний Київ, провідні політичні партії України виявляли до Львова значний інтерес, намагаючись, при нагоді, встановити контроль над його органом самоврядування – міською радою. У початковий період державної незалежності України монопольними важелями такого впливу безальтернативно користувався «місцевий» НРУ, членами якого були перші мери Львова – В. Шпіцер (1990–1994), В. Куйбіда (1994–2002). Однак у подальшому мерами обласного центру ставали ставленики ВО «Батьківщина» (Л. Буняк, 2002–2005), НСНУ (А. Садовий, з 2006 і по т. ч.). Останній з них – А. Садовий, намагаючись дистанціюватися від «Центру», у 2010 р. остаточно розірвав свої стосунки з НСНУ, який опинився у кризовому стані, очоливши власний політичний проект.

тської партії НСНУ, що зберігалось до початку «ери» президентства В. Януковича.

Місцеві вибори 31 жовтня 2010 р., практично, стали продовженням президентської кампанії 2010 р., де головна політична боротьба розгорнулася між прибічниками і опонентами Президента України В. Януковича. Одні прагнули до остаточної перемоги, на цей раз у «провінціях» – органах місцевого самоврядування, інші – до політичного реваншу. Вибори, які проводилися за змішаною виборчою системою, відбувалися за новими правилами, що свідчило про «перевагу політичного розрахунку над демократичними принципами та процедурами» [45, с.5]. Щодо Львівщини, то значні корективи у функціонуванні регіонального політичного режиму були здійснені вже в першій половині 2010 р. – суцільним заміщенням (переважно на представників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) кадрового складу структур виконавчої влади, проникненням провладних сил до органів місцевого самоврядування. Однак, як виявилось, процеси політичної мімікрії, що торкнулися місцевих чиновників, виробничо-фінансової та медіа сфер, які були вимушені зображати лояльне ставлення до «Центру», були нейтралізовані суспільними настроями*, що сприяло утриманню впливів традиційних для регіону політичних сил. Останнє зумовлювало активні дії центральної влади щодо отримання «потрібного» результату на місцевих виборах, опанування органів місцевого самоврядування, включаючи, передусім, забезпечення контролю над «екс-П'ємонтною обласною радою» [46].

Натомість, чергова «нова влада» могла розраховувати на виборах у Львівській області лише на «перевірені кадри»

* Напередодні президентських виборів 2010 р. соціологічне дослідження, проведене у листопаді–грудні 2009 р. Українським центром вивчення громадської думки «Соціоінформ», зафіксувало, що 56% львів'ян були готовими визнати перемогу на виборах В. Януковича. Натомість 21% респондентів висловилися за об'єднання навколо органів місцевого самоврядування для активного захисту у правовому полі «прав і свобод регіону», 21,4% були налаштовані не визнавати результатів виборів, готовими до участі в акціях непокори (Див.: Електоральні настрої львів'ян у грудні. *Поступ.* 2009. 17 грудня. URL: <http://postup.brama.com/usual.php?what=66335>).

(державні службовці, провладні партії, керівники державних установ, залежні від політичної кон'юнктури бюджетники і бізнес-структури), яких було недостатньо для здобуття провладної більшості в радах. Позиція ж провідних політичних акторів регіону, яка виходила з розуміння того, що наростаючі авторитарні тенденції в країні несуть загрозу їхньому статусу, втрату контролю над наявними ресурсами, полягала у протидії цим намірам, включаючи і протидію «проникнення» в регіон нових «політичних гравців», які пов'язувалися головним чином з ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ. У подібному руслі формувалися й суспільні настрої, спрямовані на саботаж зміцнення в області влади «біло-синіх». Не на боці останніх була і більшість регіональних ЗМІ.

Розуміючи це, Президент України В. Янукович, намагаючись не загострювати ситуацію, був вимушений відмовитися від використання відвертого адміністративного тиску під час виборчої кампанії в області, як це широко застосовувалося в інших регіонах України, хоча сам процес виборів набув значної політизації, адже до нього була широко залучена більшість представників органів місцевого самоврядування та державних адміністрацій [45, с.96–97].

Однією з особливостей місцевих виборів 2010 р. на Львівщині, що вказувало на їхню демократичність, була велика кількість суб'єктів-учасників, а водночас і переможців. Для порівняння – до облради увійшли представники від 17 політичних партій (що свідчило про дотримання в області примату демократичності і змагальності), натомість до Донецької облради – лише 3 (!) [46]. Наслідком суспільних настроїв та очікувань стало те, що на декілька наступних років серед політичних партій області безумовним лідером стало ВО «Свобода», якому вдалося досягнути відносної переваги в обласній раді (35% депутатського складу) та абсолютної (61% депутатського складу) у Львівській міській раді. Підтримка союзників з «постпомаранчевого» табору дозволила представнику від ВО «Свобода» (О. Панькевич) очолити обласну раду.

Загалом, на місцевих виборах 2010 р. на Львівщині був обраний до органів місцевого самоврядування найвищий відсоток представників національно-демократичних партій (905 з 3983 по Україні [47, с.42]), що перетворювало регіон на один з провідних опозиційних центрів проти режиму В. Януковича. Головна «партія

влади» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ програла місцеві вибори на Львівщині, здобувши на свою підтримку в районах області 5–10% голосів виборців [48]. Жодного висуванця від «регіоналів» не було серед 9 міських голів міст обласного значення. Серед новообраних голів районних рад, яких представляли провідні політичні актори на місцях, з-поміж них экс-голови райдержадміністрацій та райради, мери міст, головний сегмент становили представники опозиційних партій: Політична партія «Наша Україна» – 4, ВО «Свобода» – 4, ВО «Батьківщина» – 3, НРУ – 2 [49].

Доволі скромні здобутки на виборах на Львівщині ПАРТІЇ РЕГІОНІВ були досягнуті головним чином за рахунок адміністративного чинника (підтримка з боку Львівської ОДА), а також мажоритарних депутатів, які «рятували» показники виборів за пропорційною системою. Після виборів аналітики небезпідставно вважали, що на групу ПАРТІЇ РЕГІОНІВ в обласній раді, очевидно, чекає «певна ізоляція», враховуючи, що представники національно-демократичних сил в інституції заявили про неприпустимість співпраці з цією провладною партією [50]. Несподіваним виявився й виборчий успіх ВО «Свобода», що розцінювалося як конвертування громадянами своїх протестних настроїв у депутатські мандати цій політичній силі. Щодо одного з провідних центрів політичного життя регіону – Львівської міської ради, то у 2010 р. вдруге посаду мера без особливих проблем обійняв А. Садовий, який намагався відмежовуватися від «партії влади». Певною «гарантією» успіху А. Садового було те, що головним його суперником був представник «біло-синіх» – місцевий бізнесмен П. Писарчук, голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Результати місцевих виборів 2010 р. підтвердили неможливість швидкого досягнення повного контролю над регіоном з боку «партії влади». Через це наслідком наростаючого протистояння по лінії «Львів–Київ» стала гарячкова зміна голів Львівської ОДА (упродовж 2010–2013 рр. таких призначень було п'ять), що ще більше загострювало ситуацію, розбалансовувало взаємини між виконавчою і представницькою гілками влади.

Загалом, як свідчили результати одного з соціологічних опитувань (соціологічна група «Рейтинг», грудень 2010) резуль-

татами місцевих виборів були задоволені майже 60% мешканців обласного центру. Серед політиків найбільше довіряли А. Садовому (58%) та О. Тягнибоку (54%). Колишньому на той час екс-очільнику Львівської ОДА В. Горбалу довіряли лише близько 10% громадян. Найбільшою підтримкою мешканців міста (28% громадян) серед політичних партій користувалося ВО «Свобода». Достатньо радикалізованими були погляди суспільства щодо оцінки загальної суспільно-політичної ситуації в країні – 41% мешканців погодилися з тезою, що в Україні назрівають революційні настрої, кожен третій львів'янин вважав, що в найближчий час революційні настрої можуть вилитися в масові акції протесту на зразок подій листопада 2004 р. [51]. Таким чином, високий рівень консолідації груп політичної еліти, населення області, про що свідчили результати виборчої кампанії 2010 р., стали на заваді цілеспрямованих дій режиму В. Януковича щодо зміни конфігурації провідних політичних акторів області, встановлення нового формату взаємовідносин між ними.

На початку ж 2014 р. функціонуючий під проводом «регіоналів» політичний режим у Львівській області зазнав краху. Зіткнувшись з рішучим спротивом опозиційних сил, місцеві виконавчі та силові структури стали недієвими. Розпочався й процес масового виходу з лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, що торкнувся не лише органів місцевого самоврядування (самоліквідація депутатських фракцій «регіоналів»), але й районних державних адміністрацій, їхнього керівництва [52]. Перемога Революції Гідності поклала початок до стрімкого оновлення політичного ландшафту у Львівській області, що, передусім, полягало у цілковитому усуненні ставлеників «регіоналів» з органів виконавчої влади, місцевого самоврядування.

Цілком логічними видавалося й призначення виконавцем обов'язки Президента України О. Турчиновим за партійною квотою головою Львівської ОДА члена ВО «Свобода» І. Сех (березень 2014 р.), що вкладалося у схему максимального використання ресурсів області у критичний для країни час після початку російської агресії проти України. Однак дії І. Сех, спрямовані на зміцнення в регіоні позицій ВО «Свобода», передусім в структурах виконавчої влади (серед голів низової ланки обласної держадміністрації сегмент «свободівців» зріс з нуля до 40% [53]),

викликали негативну реакцію з боку центральної влади. Через це невдовзі після перемоги на президентських виборах П. Порошенка (на виборах Львівська область дала на його користь найбільше голосів – 69,9%) і напередодні вкрай важливих позачергових парламентських виборів несподівано І. Сех («за власним бажанням») залишила свою посаду. Наступна кількаразова ротація керівного складу ОДА–РДА*, що за рахунок виведення з їхнього складу представників ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», партії «Фронт Змін» швидше нагадувала «зачистку», вже на кінець 2014 р. зробила міцний заділ для зміцнення політичних сил в регіоні, які пов'язувалися з Президентом України П. Порошенком, що і набуло завершеного вигляду на місцевих виборах 2015 р.

Досягненню оптимального (передусім для «Центру») результату на виборах до органів місцевого самоврядування мала сприяти і чергова зміна виборчого законодавства (певна калька з «російської моделі»), що торкалося, зокрема, підвищення виборчого бар'єра для політичних партій (до 5%), поєднання «мажоритарної» та модифікованої «пропорційних» систем. Ці новації, посиливши «ефект змагальності», принаймні позбавивши можливості представників регіональної бюрократії, політичної еліти, ФПГ майже автоматично пройти до представницьких органів за рахунок ліквідації одномандатних мажоритарних виборчих округів [54], у

* Гарячкова зміна персонального складу владної вертикалі, окрім спроб «вкорінення» провладної ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»» у виконавчі та представницькі органи області, вказувала на пошуки центральною владою осередку опертя серед різних груп політичної еліти регіону. І такою, судячи з всього, стала малопомітна на той час «команда» мера Львова А. Садового, перший заступник якого (О. Синютка) наприкінці 2014 р. став черговим головним «політичним адміністратором» області – головою Львівської ОДА. Варто зауважити, що з боку офіційного Києва щодо політичних сил, з якими уособлювався А. Садовий упродовж 2014–2015 рр., проводилася подвійна тактика: в умовах дотримання лояльності останнього відбувалося посилення його позицій як одного з найперспективніших політиків регіону, що згодом, в умовах «неконтрольованих» дій мера, очолюваної ним Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», змінилося на намагання «виведення» його з «великої політики».

свою чергу, посилювали роль в органах місцевого самоврядування політичних партій (насамперед великих, «брендових») [55]. Згадані зміни не лише призводили до надмірної політизації органів місцевого самоврядування, але й створювали умови для широкого «проникнення» в регіони нових провладних політичних партій, посилюючи міжпартійну конкуренцію на місцях.

Місцеві вибори (жовтень 2015) відобразили як у всій Україні, так і Львівській області процеси стрімкого розриву з попереднім режимом, що позначилося на зміні політичних акторів регіону (у минуле пішли провідна політична сила, нав'язана «Центром» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та її антипод – ВО «Свобода»), подальшій їхній фрагментації. Разом з тим процеси «бродіння» в середовищі регіональної політичної еліти, дискредитації інституту політичних партій, невизначеності у взаєминах по лінії «Центр–Регіон» призвели до максимального зростання участі у виборах «безпартійних». Так, на виборах мерів міст області (9 міст обласного підпорядкування і 34 районного) більшість кандидатів взагалі прагнули не пов'язувати себе партійною належністю, через що інститут голів міст області значною мірою являв собою, умовно кажучи, «партію самовисуванців» (19 мерів), що, враховуючи практику політичних відносин, мало тимчасовий характер [56].

Лише завдячуючи концентрації зусиль пропрезидентських політичних сил Львівщини, відсутності реальних конкурентів, потужній підтримці з боку ЗМІ, чиннику суспільного очікування (оновлення політичної влади, очищення її від корупціонерів) новий політичний лідер області – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРІСТЬ» (БПП «Солідарність») спромоглася здобути в органах місцевого самоуправління далеко не переконливу перевагу. Зокрема, серед оновленого складу депутатів 20 районних рад області нова «партія влади» спромоглася створити свої найчисельніші фракції у дещо більше половини [57]. Напружена ситуація складалася в таких провідних інституціях місцевого самоврядування, як Львівській обласній раді та Львівській міській раді, що підтверджували результати виборів (табл. 1.).

Таблиця 1

Партійний склад Львівської обласної та Львівської міської рад за результатами виборів 2015 р.

Львівська обласна рада			Львівська міська рада		
Суб'єкти висування	Чисельність депутатів	%	Суб'єкти висування	Чисельність депутатів	%
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»	20	23,8		10	15,6
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	14	16,7		24	37,5
ВО «Свобода»	12	14,3		8	12,5
ВО «Батьківщина»	9	10,7			
Політична партія «Громадянська позиція»	8	9,5		7	10,9
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»	6	7,1		5	7,8
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ГРОМАДСЬКИЙ РУХ «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»	5	5,9		6	9,4
Радикальна Партія Олега Ляшка	5	5,9			
Політична партія Народний Рух України	5	5,9			
			Політична партія «Українська Галицька партія»	4	6,3

Джерело: Місцеві вибори 2015 р. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM0-57?PID112=12&PID102=2962&PF7691=2962&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

На виборах до Львівської обласної ради VII скликання з-поміж 9 політичних сил БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» здобула далеко не переконливу перемогу (майже чверть складу інституції). Таким же «непереконливим» був і список депутатів від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», нової партії в регіоні, в якому, окрім голови Львівської ОДА О. Синютки (№1 у партійному списку), всі інші виявилися безпартійними (переважно вихідців з політичних партій, які давно втратили політичні впливи чи були дискредитовані як сателіти ПАРТІЇ РЕГІОНІВ). Незважаючи на те, що основу виборчого списку провладної партії становили державні чиновники різних рангів, представники бізнесу, головні лікарі медичних установ, керівники підрозділів лісової галузі, він мало відображав провідні політичні сили регіону. Важливо відмітити і те, що основу виборчого списку БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», зважаючи на відповідні суспільно-політичні настрої населення Львова, його елітних груп складала представники від районних центрів, де були особливо помітні впливи найпотужніших ФПГ, які найбільш активно схилилися до співпраці з «Центром» [58]. Зрозуміло, що це відповідним чином визначало розстановку політичних сил у представницькому органі, сприявши й обранню головою облради висуванця від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» (О. Ганущин), у минулому члена НРУ. В умовах же прагнень різноманітних груп політичної еліти Львівщини «вести самостійну гру», а також «небажаного» для офіційної влади посилення впливів у регіоні І. Коломойського змушувало пропрезидентські сили дотримуватися коаліційної тактики [59], що дозволило представникам від провідної «місцевої» політичної сили – партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» тимчасово (до моменту чергового загострення відносин з політичною опозицією) отримати посаду першого заступника голови облради, низку керівних посад у постійних комісіях ради.

Цілком інакша ситуація була у Львівській міській раді, де досягти домінації відвертим пропрезидентським силам було не під силу. Наслідком місцевих виборів 2015 р. стало те, що згадана інституція залишалася єдиною з помітних у регіоні, яка зберігала за собою певну автономію. Значна популярність А. Садового дозволила йому без труднощів у черговий раз вибороти посаду мера

Львова (у другому турі голосування він здобув на свою підтримку понад 60% голосів), а його політичній структурі – партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» посісти провідне становище в раді.

Загалом наведені результати виборів, їхнє певне коливання, що позначалося на формуванні представницьких органів місцевого самоврядування, підтверджували закономірність про існування у Львівській області певного «щеплення» від зовнішніх (інколи і деструктивних) впливів. Це досягалося за рахунок певної автономії груп регіональної політичної еліти, високого рівня суспільної солідарності та емпатії, політичної активності громадян, їхньої здатності до свідомих колективних дій на захист своїх інтересів. Розстановка ж політичних сил в області після 2015 р., незважаючи на те, що два політичні центри тяжіння – Львівська ОДА та обласна рада представляли однотипний пропрезидентський сегмент (БПП «СОЛІДАРНІСТЬ»), загальна суспільно-політична ситуація вказувала на те, що існуючий регіональний політичний режим Львівщини і далі залишався на стадії невизначеності, «дрейфуючи» в бік опозиційного. Незважаючи на потужний тиск з боку «Центру», голові Львівської міської ради А. Садовому вдалося не лише зберегти свою посаду, але й перетворитися на впливовий «бренд», потужну і перспективну політичну силу регіонального масштабу. Наявність напруженої ситуації підтверджували і різноманітні соціологічні дослідження, які вказували про відчутні зміни в настроях населення. Так, Соціологічною групою «Рейтинг» у 2016 р. було зафіксовано, що дві третини жителів області вважало, що Україна розвивається в неправильному напрямі, понад 40% підтримували ідею перевиборів Верховної Ради України та призначення нових виборів Президента України. Найбільшим рівнем довіри громадян (разом з готовністю підтвердити свою позицію на виборах) користувалася «місцева» партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ» (23% голосів підтримки), якій значно поступалася провладна БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» (10%) [60].

Непевна перевага в регіоні пропрезидентських політичних сил в органах виконавчої вертикалі (безумовна) та місцевого самоврядування (відносна) була неспроможною подолати поля напруги, а

існуюча в «Центрі» спокуса через вимоги політичної доцільності і надалі змінювати «правила гри» під себе прогнозовано вела до поляризації суб'єктів політики, посилення конфлікту інтересів між елітними групами. Значні ж репутаційні втрати президентської вертикалі влади у 2015–2017 рр., часткова втрата контролю над регіональними політичними елітами [61, р. 59] відкривали перспективу як чергової ротації регіональних політичних акторів (шляхом призначень та виборів), так і подальшої трансформації політичного режиму у Львівському регіоні.

1. Шикеринець В. В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. 184 с.

2. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

3. Кампо В. М. Місцеве самоврядування в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. URL: <http://lawdiss.org.ua/books/217.doc.html>

4. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. 415 с.

5. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє / відп. ред. І. А. Грицяк. Київ : К.І.С., 2009. 240 с.

6. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / М. І. Михальченко та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

7. Місцеві вибори в Україні: Проблеми правового регулювання / за ред. Д. С. Ковриженка Д. С. Київ : ФАДА, ЛТД, 2006. 136 с.

8. Климончук В. Ціннісний вимір електоральних процесів у Галичині (на прикладі Івано-Франківської області. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017 / 1(87). С.151–163.

9. Десяті роковини першого демократичного скликання. Список депутатів обласної ради 1990–1994 рр. Поступ. // 2000. 27–28 травня. URL: http://postup.brama.com/000527/92_10_1.html

10. Никончук А. М. Розвиток та формування системи місцевого самоврядування в сучасній Україні. // Право і суспільство. 2011. №6. С.48–53.

11. Україна: політична історія ХХ століття. ХХ – початок ХХІ ст. / редрада.: В. М. Литвин (голова) та ін. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.

12. Деревінський В. Економічні аспекти діяльності В. Чорновола у 1990-х роках. // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2014. Вип.19, ч.1. URL: [file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19\(1\)_29.pdf](file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19(1)_29.pdf)

13. Декрет Львівської обласної ради народних депутатів «Про владу». 26 квітня 1990 р. Перші кроки незалежності «До 26-ї річниці прийняття Декларації про державний суверенітет України». URL: <http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/pershi-kroki-do-nezalezhnosti-do-26-richnici-priinjattja-deklaraciji-pro-derzhavnii-suverenitet-ukrajini/3638/>

14. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 884 с.

15. Семків В. Чорнівіль. Ідея федералізму та її трансформації. *ZBRUC*. 2014. 24 грудня. URL: <https://zbruc.eu/node/30884>

16. Кобута С. «Галицька асамблея» 1991 року: політичний проект чи спроба регіонального співробітництва? // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип.19. С.21–32.

17. Возняк Т. Львів: динаміка політичного позиціонування. // Бібліотека І. URL: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/lviv_dynamyka.htm#0

18. Львівщина зайняла п'яту позицію у рейтингу демократичного розвитку областей України. Громадська мережа ОПОРА, Львівське представництво. 2017. 21 березня. URL: <http://opora.lviv.ua/?p=4347>

19. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. // Политическая наука: сб. научн. трудов. 2003. №2. С.42–65. URL: : http://edu.kpfu.ru/pluginfile.php/490-90/mod_resource/content/1/%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%95%D0%A0%D0%A1%20%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%95%D0%A6%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%94%D0%98%D0%93%D0%9C%D0%AB%20%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%97%D0%98%D0%A2%D0%90.pdf

20. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>

21. Рибалка С. В. Політичні еліти регіонів: підходи до теоретичної ідентифікації. // Грані. 2012. №9 (89). С.95–99.

22. Козловський Б. Микола Горинь: «Не бачив жодної людини, яка у владі стала щасливою...» // – «Високий Замок». 27 січня. Коментарі.UA. Львів. 2005. 27 січня. URL: <https://lviv.comments.ua/digest/2005/01/27/142130.html>

23. Телешун С. Про діяльність фінансово-промислових груп та їх вплив на політичну систему країни. URL: <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/kamdem-5.htm>

24. Кисилівська Н. Микола Горинь, громадсько-політичний діяч, брат Богдана та Михайла Горинів. // Укрінформ. 2016. 24 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2071333-mikola-gorin-gromadskopolitichnij-diac-brat-bogdana-ta-mihajla-goriniv.html>

25. Корнієнко В. О., Добіджа В. В. Політико-культурні орієнтації владної еліти періоду становлення незалежності. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11940/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE>

26. Вибори до Верховної Ради України 1998 р. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

27. Горшков Д. М., Кампо В. М., Петренко Є. М. Політичні партії та місцеві вибори. Київ, 2001. 49 с.

28. Маркітанов В. Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. Вип. 219. С.128–132. URL: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf

29. Степан Романович Сенчук. Политическая элита украинских регионов: интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев). URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukregions/data/16.html>

30. Нагорна Т. Сенчук пішов у відставку: У нього не було іншого виходу. // Поступ. 2006. 6 липня. URL: http://postup.brama.com/010-706/102_1_1.html

31. Незалежність: надії, розчарування, віра. // Львівське Віче. 1998. 24 серпня.

32. Депутати Львівської міської ради. // Ратуша. 1998. 11 квітня. С.1.

33. Політичний портрет України №25. Вибори–2002: післямова. 2002. 60 с. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/6699046755981c54f4e14e2.90186438.pdf>

34. Вибори до Верховної Ради України. 2002. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEB-PROC0V>

35. Регіональний портрет України / за заг. ред. Ю. Тищенко; укладачі: С. А. Горобчишина та ін. Київ : Український незалежний центр політичних досліджень, 2003. 336 с.

36. Львівська область. Регіони України: події та аналітика. Вибори–2002 (13 квітня 2002). URL: <http://lvivopera.com/ut/site/ukr/news-media/analysis/analyst.html#n20>

37. Сендега Александр Степанович. Политическая элита украинских регионов: интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических

исследованиям (Фонд «Диалог», г. Киев). URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

38. Балинский И., Кухар Т. Чого очікувати від львівського губернатора під час президентських перегонів? Львівський портал. 2004. 10 серпня. URL: <http://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/08/10/155006>

39. Зміни до виборчого законодавства: зміст та необхідність / Аналітична записка для Громадської асамблеї України [Д. Ковриженко]. 2008. 1 грудня. URL: <http://parlament.org.ua/2008/12/01/zmini-do-viborchogo-zakonodavstva-zmi/>

40. В області спостерігається перманентне протистояння між різними гілками влади. // Galinfo. 2007. 16 травня. URL: http://galinfo.com.ua/news/v_oblasti_spostorigaietsya_permanentne_protystoyannya_mizh_riznymi_gilka_my_vlady_22894.html

41. Рейтинг політичних партій на Львівщині. // Вголос. 2005. 1 квітня. URL: http://www.vgolos.com.ua/articles/reytyng_politychnyh_partiy_na_lvivshchyni_105912.html#print

42. Шиманова О. Виборчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 року). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25722/36-Shimanova.pdf?sequence=1>

43. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів /за заг. ред. І. Когута. Київ–Львів : Видавництво «Мс», 2007. URL: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Book.pdf>

44. Результати виборів у районні ради Львівщини (2006 рік). Виборчий процес–2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / укл. А. С. Романюк, Л. С. Скочиляс. Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. URL: http://postua.info/an_zvit_2006/vyb-rezult_rayony-lviv_06.htm

45. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. редактори А. Когут, К. Сідаш. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. 228 с.

46. Возний А. Київ має шанс отримати підконтрольну Львівську обласну раду: список депутатів. // Galinfo. 2010. 27 жовтня. URL: http://galinfo.com.ua/news/kyiv_maie_shans_otrymaty_pidkontrolnu_lvivsku_oblasnu_radu_spysok_deputativ_77086.html

46. Місцеві вибори 2010 р. Центральна виборча комісія України: офіційний веб-портал. URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

47. Максимець Б. В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку XXI ст. в Україні. // Грані. 2013. №10 (102). С.40–45.

48. Мирослав Сенік. Львівщина в особах у 2009 році: експертно-інформаційний звіт. Львів : ЦПД, 2010. URL: do.gendocs.ru/docs/index-109296.html?page=7#3315855

49. На Львівщині «Свобода» має 4 голови райрад, ПР – лише двох. // Zaxid.net. 2010. 8 грудня. URL: https://zaxid.net/na_lvivshhini_laquosvobodaraquo_maye_4_golovi_rayrad_pr_ndazh_lishe_dvoh_n118000

50. Мокрик Д. Львівська обласна рада: хто, з ким і за кого. // Zaxid.net. 2010. 22 листопада. URL: https://zaxid.net/lvivska_oblasna_rada_hto_z_kim_i_za_kogo_n116648

51. Суспільно-політичні настрої населення міста Львова: грудень 2010. Соціологічна група «Рейтинг»: офіційний сайт. URL: <http://www.rating-group.com.ua/products/politic/data/entry/13943/>

52. Політична карта Львівської області. Громадянська мережа ОПОРА : офіційний сайт. 2014. 18 квітня. URL: <https://www.oporaua.org/vyboru/politychni-karty-oblastei-2014/4691-5015-1446980692-politychna-karta-lvivskoji-oblasti>

53. «Свобода» змушує своїх голів РДА звільнитися. // За лаштунками. 2014. 20 листопада. URL: <http://zl.if.ua/svoboda-zmushue-svojih-holiv-rda-zvilnyatysya/>

54. Неберикут О. Кому невідгідний законопроект про місцеві вибори №2831-2. // Громадська мережа ОПОРА : офіційний сайт. 2015. 9 червня. URL: <http://opora.lviv.ua/?p=3954>

55. Горова С. Нова виборча система у відображенні експертних висновків. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1346:mistevi-vibori-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

56. Буковський Д., Силенко Е., Васильченко Ю., Вишне夫斯基 Ю. Новые феодалы: как разделилась страна после выборов. ДС. 2015. 28 листопада. URL: <http://www.dsnews.ua/politics/novye-feodaly-kak-razdelilas-strana-posle-vyborov-28112015102100>

57. Місцеві вибори 2015 р. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM037?PT001F01=100&PT-00_T001F01=100&pid112=21&pid100=46&rej=0#

58. Лобан Ю. Від Давимуки до Синютки. Градоначальники міста ЛОДАтова (ч.1). // Форпост. Громадський портал Львова. 2017. 31 березня. URL: <http://forpost.lviv.ua/txt/vlada/2435-hradonachalnyky-mista-lodatova>

59. Бортник Р. Новый политический баланс Украины: кто будет контролировать украинские регионы после местных выборов. Украинский институт анализа и менеджмента политики. URL: <https://uiamp.org.ua/novyy-politicheskiy-balans-ukrainy-kto-budet-kontrolirovat-ukrainskie-regiony-posle-mestnyh-vyborov>

60. Суспільно-політичні настрої у Львівській області. Рейтинг: офіційний сайт. 2016. 5 липня. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/obschestvennopoliticheskie_nastroeniya_vo_lvovskoy_oblasti.html?opr=1

61. Ukraine in the Poroshenko: Era THE POLITICS OF POWER, REFORM, AND WAR / PONARS Eurasia POLICY PERSPECTIVES. – SEPTEMBER 2017. URL: [file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Ukraine%20in%20the%20Poroshenko%20Era_Ebook2017%20\(2\).pdf](file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Ukraine%20in%20the%20Poroshenko%20Era_Ebook2017%20(2).pdf)